

Sándor Ildikó

A mesemondás három aranyalmája¹

Előadásomban napjaink egyre terebélyesedő népmesemondó mozgalmának három aranyalmájáról beszélek: a művészet, a közösség és a tudás mesei jelenlétéről, valamint arról, hogy ma, nekünk mit jelent, mit ad a népmese elmondása és hallgatása, milyen kihívások és feladatok előtt állunk e területen. A mese, mesemondás kifejezéseket használva (a „nép” előtag elhagyásával) is kifejezetten a népmesére gondolok a következőkben.

Az első aranyalma: a mesemondás mint művészet, esztétikum

„... még voltam egy ember, olyan, hogy a mesemondásba költőnek nevezhettem volna magam”

Cifra János mesemondó szavai is igazolják, a paraszti közösség – és benne a mesemondó maga is – tudatában volt annak, hogy a mesemondás a hétköznapi tudatformáktól, a kommunikációs rendszerek mindennapos használatától eltérő művészi megnyilvánulás.

A népmese szóbeli költészet, és mint ilyen, az esztétikailag megformált szó(beliség) művészete, s ekképpen elsődleges célja, feladata a gyönyörködtetés. Az elbeszélő szóbeli költészet egyik legrangosabb műfajára, a népmesére szilárd szerkezet, nyelvi ritmus és költői megkomponáltság jellemző – ahogyan a Magyar Néprajzi Lexikon „népmese” címszava fogalmaz. Ennyiben a történetmesélés (*storytelling*) nagyobb halmazán belül egy kisebb, jól elkülöníthető egységet képez – a népmese beletartozik a *storytelling* kortárs áramába, de nem minden történetmondás tekinthető mesemondásnak.

A mesei műfaj poétikai jellemzői, szabályai értelmében a népmese epikus, elbeszélő, prózai műfaj, a konferencia hallgatói számára jól ismert kötött tartalom és szerkezet, számos, csak a népmesére jellemző formai és stílusbeli jellegzetességgel írható le.

Napjaink mesélői nagyobb részt könyvekből merítik mesetudásukat. A mai mesemondó (aki nem szájról szájra sajátítja el a meséket) akkor jár el helyesen, ha meserepertoárja kialakításához és folyamatos bővítéséhez néprajzi szempontból hitelesen közreadott meseszövegekhez nyúl. A mesemondó feladata, hogy a könyvből megismert, megtanult mesét életre hívja és a szóbeliség keretei közé illessze. Mindezt úgy teszi, hogy nem me-

moriterként mondja föl a mesét (erre a mesemondó versenyek szervezői figyelmét külön is szeretném fölhívni), hanem a szöveg belső logikáját, a szüzsét megőrizve, a föntebb említett szerkezeti, stilisztikai szabályokat betartva minden mesemondáskor újraalkotja, rögtönzi a mesét.

A jó mesélő sok mesét tud, gazdag repertoárja láthatatlanul is háttérrel ad az épp elhangzó történehez. A legszebb tündérmeséket írásban rögzítették, hang- és filmfelvételek nem készültek róluk. A mesemondó nem alapozhat kizárólag a saját terepen szerzett élményeire, tapasztalatára, hiszen az eredeti környezetben már nem él tiszta formájában az elmúlt két évszázadban lejegyzett mesék túlnyomó része. Ugyanakkor szegényiténé a repertoárt, ha szigorúan csak a meglévő és hozzáférhető hangzó- és filmfelvételekre támaszkodnánk.

Magának a mesemondónak kell megtalálnia azt a kényes egyensúlyt, ami a napjainkban is felgyújtható mesék és a régebben dokumentált meseszövegek együttélését szolgálja. Napjaink jó mesélője biztos esztétikai érzékkel válogat a végtelen mesekincsből, ismeri a műfaj jellegzetességeit, szabályait – és ezeket gördülékenyen, magabiztosan alkalmazza, amikor kiáll a hallgatósága elé.

A költőileg megformált szó művészi, esztétikai élményt nyújt, azaz gyönyörködtet. Tudni kell azonban azt is, hogy a szóbeliség más törvényszerűségeket hordoz, mint az írott, kőbe véselt irodalom. Hogy elsőként a legfontosabbat említsem, a mesehallgatónak nem áll módjában visszalapozni (szemben a mese olvasójával). Ezért úgy kell mesélni, hogy a hallgatóság ne veszítse el a fonalat, vagy ha ez megtörténne, akkor a mesemondás keretein belül találjon vissza a történet fonálához.

A szöveg megformálásának tartalmi és akusztikai eszközei, valamint a kéz, az arc és a test beszéde nyelven segítik a figyelem fenntartását, különösen egy hosszabb mesemondás során. A mesélők a költői eszközök széles köréből merítenek. Gyakorik az ismétlés különböző formái (halmozás, fokozás, ellentét), valamint a hasonlat, a metafora és a metonímia; mind-mind az értést könnyítő és a szöveg befogadását segítő, mnemotechnikai eszközök. A népköltészetben gyakran alkalmazott megoldásokról van szó. Az ismétlés és a párhuzamosság az archaikus, szóbeli költészet(ek) elemi törvényszerűsége. Az ismétlések az alliterációtól a figura etimologikán keresztül (hetedhét, szépséges szép) a kötöten ismétlődő párbeszéddekig és az összetett szerkezeti hármasságokig szövik át a mesét.

A mesemondó ajkán szöveggé formálódó szavak, mondatok tartalmának megértéséhez és a művészi élményhez, egyszersmind a figyelem ébrentartásához is nélkülözhetetlenek az akusztikus megformálás eszközei. Az alliteráció egyszerre nyelvi-esztétikai és mnemotechnikai (a tanulást, a memorizálást és a mese felidézését segítő) eszköz. A szókezdő hangzók összecsengése a nyelv zenciségére, a szöveghangzásra erőteljesen építenek, ezek fontos párjai a testzajok: csettintés, a két kéz összecsapásával keletkező hang, dobbantás, füttyentés stb. A testzajokat a beszédhez képest más akusztikai tartományban érzékeljük, így jótékonyan stimulálják a lankadó auditív figyelmet, emellett fontos eszközei az érzelmi megnyilvánulásoknak, közvetlen érzékelésen keresztül, a beszédhez társuló kifejezésnek. A Hagyományok Háza *Mesebeszéd* című oktató dvd-jén külön gyűjtöttünk erre vonatkozó példákat mai mesemondóktól.

A szavakon és a hangzáson túl a mesemondás kifejezőeszközei között ott találjuk a kéz- és arcjátékot, a testbeszédet, a hanghordozásban (tempóban, hangszínben, hangereőségben) rejlt (metakommunikációs) lehetőségeket – vagyis a mesélő és hallgatósága

között az adott pillanatban, az adott közegben megvalósuló sokrétű közlést. Mindezen eszközök alkalmazása a mesélés során szorosan kötődik a szóbeli, személyes közlés kezeihez.

A mesemondó nemcsak előadó, hanem alkotó is, hiszen a színhagyományozó költészet lehetőséget ad arra, hogy ne pusztán reprodukáljunk, fölmondjunk egy megtanult szöveget, hanem minden egyes mesélés alkalmával újraalkossuk és variálgassuk pillanatnyi inspirációnk szerint (a helyhez, a helyzethez, a jelenlévők reakcióihoz vagy akár a váratlan külső körülményekhez formálva azt). Éppen ezért kell a mesemondónak saját fantáziájára támaszkodnia, saját élményeit is beleszőnie a mesébe.

Az élvezetes, élőszavas mesemondás alapvető építőköve a szerkezeti ismétlés, amelyet a könyvbe átirított mesék esetében gyakran elhagynak. A lerövidítés esztétikai értelemben és a szövegbefogadás tekintetében is sokat ronthat a szövegen: A korábban már idézett Cifra János mesemondó így vélekedik a mesemondó szerepéről:

„Változtatni nem lehet. Hanem szépíteni. Akárhogy hallotta az ember, de nem akárhogy mondhatja el.”

A hazai folklorisztika egyik legjelentősebb teljesítménye az egyéniséggkutató iskola/irányzat, amely leginkább a mesekutatás területén volt jelen (Ortutay Fedics Mihály mesélő repertoárjának és életútjának közlésével indította). A mesemondó egyéniségek mélyreható tanulmányozásával például úgy gazdagíthatja a mai mesemondó tudását és talentumát, ha a közismert mesei fordulaton túl (mentek mendegéltek), legkiválóbb paraszti mesélőink egyéni vagy csak a lokális közösségekben élő mesei fordulatait, mesélésük egyéni stílusjegyeit megismerik és beillesztik meséikbe.

A mesélő szóval teremt képeket. Ismét Cifra Jánost idézem: „Ne siessék el, ne kurtítsák meg” – nem a cselekményszöveg összetettsége, szerteágazó mivolta, hanem a képi gazdagság, a részletező elbeszélő stílus teszi élvezetessé és költőivé a jó mesemondást – így bontja ki Nagy Olga erdélyi mesekutató Cifra vélekedését.²

A mese második aranyalmája: a mesemondás-mesehallgatás közösségi jellege

Ahogy Kovács Ágnes – és nyomában számos népmesével foglalkozó kutató – hangsúlyozza, nincs magányos mesélés: a mesemondáshoz legalább két ember, a mesélő és a hallgató szükségeltetik. -

Amint a mesemondás csínja-bínja elsajátítható, úgy a mese hallgatása (befogadása) is tanulható és tanulandó. Mesehallgatónak sem születik az ember, hanem azzá válik. Különösen igaz ez, amikor nem a napjainkban megszokott, intim esti mesemondásra gondolunk saját 1-2-3 gyermekünk számára, hanem a nagyobb létszámú hallgatóság előtt elmondott mesére. A hagyományos mesemondási alkalmak résztvevői észrevétlenül, a maguk közösségében tették magukévá azokat az íratlan szabályokat, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a mesélő a mesemondásra összpontosíthasson, illetve a mesehallgatók is átadhassák figyelmüket ennek a páratlan élménynek.

Napjainkban ez a mesemondó feladata: fordítson gondot arra, hogy a résztvevők számára komfortos legyen a helyzet! (A gyerekek imádnak hasalva vagy épp a földön, párnákon összekucorodva mesét hallgatni; nem mindegyikük tud nyugton maradni, de ha a kezében lévő tárgyalt molyolhat, miénk a figyelme).

A mesélővel való szemkontaktus is igen fontos: Fábián Éva például addig nem kezd mesélni a „*Találkozás a népbagymánnyal*” rendezvényünkön, míg nem ül úgy mindenki kényelmesen (70-80 gyerekről van szó ilyenkor), hogy láthassa a mesemondót és az is viszont hallgatóságát. Bemutatkozás után elmondja, mire készül, kérdez, beszélget, megszólít – és ha már mindenki figyelme őrá irányul, akkor kezd csak bele a mesébe.

„...az élő közösségi mesemondásban éppen az a jó, hogy pontosan annak a jelenlévő kis társaságnak szól” (Tóth Kriszta, az *Abol a madár se jár...házigazdája*)³ A jó mesemondó hallgatóságához igazítja, mit és hogyan mesél. Ebben az esetben a mesehallgatás közös élménnyé, közös tudássá válik. Néhányan ülnek itt a teremben, akiknek a „harangzsir” kifejezés hallatán nemcsak egy mesei epizód jut az eszükbe, hanem egy esti mesélés számtalan, fel-felbuggyanó közös kacagása.

„*A hallgatók is reagálnak, közbeszólnak, együtt élnek a mesével...nincs bálátlanabb dolog, mint néma, reakció nélküli közönségnek mesélni.*” (Tóth Kriszta)

A mesemondón is múlik, illetve nagyobb részt az ő kezében vannak azok az eszközök, amelyeknek köszönhetően a mai mesehallgató aktív részese lesz a mesélésnek. Gyerekeknél ilyen lehet az indító, közös mondókázás, vegyes életkornál pedig a közös ének, feleletősök, beugratók, találós kérdések. A mesemondás megkezdése előtt ezek a fortélyok arra is jók, hogy a figyelmet odairányítsák, a két fél egymásra hangolódjon, illetve a mesemondó e gesztus segítségével mintegy szerződést kössön a közönséggel, hogy itt nem kell pissenés nélkül hallgatni.

A mesemondó legyen érzékeny a hallgatóság reakcióira! Az egyik mesém elején a savanyú krumplilevesből és túrós galuskából álló vacsorával a zsboki gyermekotthon lakói roppant elégedetlenek voltak. Rövid egyeztetésbe fogtunk (kérdések segítségével), melynek eredményeként aznap a szegényember házánál a menü „csigaleves” (csigatészta húseves), mics és szalmapityóka volt (ketchup ügyben nem jutottunk dűlőre).

A jó mesélő bevonja hallgatóságát a mesélésbe: teret ad megnyilvánulásainak, ösztönzi őket az aktív részvételre. Legjellemzőbb eszközei a mesemondás folyamatában a kiszólás, megszólítás (az egész hallgatóságé vagy épp egy konkrét hallgatóé), kérdés, amelyre valóban választ, reakciót várunk. *Mesebeszéd* dvd-nk példaanyagában külön kigyűjtöttük, hogyan alkalmazzák ezeket a mesemondók különböző életkorú közönségek előtt, szabadban, zárt térben, kisebb és nagyobb létszámú hallgatóság esetében.

A könyv alapú irodalmi művek befogadásával szemben a mondott mese esetében térben és időben nem különül el a kódolás-dekódolás, vagyis az (újra)alkotás és a befogadás egyidejű, így a hallgatóságnak lehetősége van a közvetlen visszajelzésre, és ezek a jelzések alakíthatják a mesélés folyamatát is. A szerző nélküiség, a nyitott szövegformálási lehetőségek nemcsak a mesélő, hanem hallgatósága számára is teret adnak, hogy bekapcsolódjanak az alkotói folyamatba.

A népmese harmadik aranyalmája: a mesék által közvetített tudás és erkölcs

Cifra János erdélyi mesemondó után most a vajdasági Szócs Boldizsár gondolatait hívom segítségül a mesemondás harmadik aranyalmájának bemutatásához: „*a mese a szegényember egyeteme*”. A népmese harmadik aranyalmáját egy szóval nehéz lenne meghatározni.

nom, hiszen a népmese demokratizmusa, azaz mindenki számára hozzáférhető, befogadható mivolta és a mesék által közvetített tudás és erkölcs együttesére gondolok.

A népmese napjára 2009-ben közzétett felhívás⁴ a fenti kérdésre irányítja a figyelmünket, amikor azt emeli ki, hogy a mese olyan narratíva, amely a kulturális emlékezet kiemelkedően fontos forrása. A mesélés mint történetmondás szimbolikus képeket alkalmaz, méghozzá olyanokat, amelyek a hallgatók számára hozzáférhetőek, megragadhatóak. A moralitás pedig úgy jelenik meg a mesékben, hogy a kezdeti probléma/konfliktus, amely a főhőst útnak indítja és cselekvésre készíti, útja során a küzdelem (= megküzdés) stratégiáit sorakoztatja föl, és jóllehet az elbukás lehetőségét is fölillantja a próbatételek közben, ám a mesében a legtöbbször az igazak oldalán ott a korrekció lehetősége és a segítség (gyakorta a váratlanul érkező csoda képében). A mesékben végül mindig az igazság győzedelmeskedik. A mesei világban rend van.

A mesemondás helyet keres és talál napjaink kultúrájában. Nyári táborokban gyerekek, felnőttek, vegyes korú és összetételű hallgatóság, a fesztiválcultúra is nyitni látszik a mesemondás irányába és lassan megtalálja (ez egyáltalán nem könnyű feladat!) a mesemondáshoz alkalmas helyszínt, körülményeket. A közösségi terek, a kávéházak, az oktatás és nevelés intézményei szintén a rendszeres mesemondás helyszínéül szolgálhatnak.

A mesélésnek helye van a gyermekek mellett a felnőttek között is. A mese művészi-esztétikai élményt, közösségi együttlétet, tudást és erkölcsi útmutatást tud nyújtani a különböző műveltségi és szociokulturális háttérrel rendelkező hallgatóságoknak.

Jegyzetek

1. Az előadás a Magyar Olvasástársaság és a Hagyományok Háza által szervezett népmese konferencián hangzott el, 2017. szeptember 22-én, Pécsen.
2. Nagy Olga: Cifra János meséi. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.
3. Lengyel Tóth Kriszta: Ahol a madár se jár ... Fordulópont, XVI. 63. 2014/1. 103-109.
4. Gombos Péter: Felhívás – a Népmese Napja. Fordulópont, XI. 44. 2009/2. 26-28.

